

OSMANLI HUKUKUNDA ŞARTA BAĞLI TALAK UYGULAMASI

Conditional Divorce Practice in Ottoman Law

Abdussamed ATASOY*

Öz

İslâm hukukunda kocanın kadını boşaması anlamına gelen talak, şarta bağlı olup olmamasına göre üç kısma ayrılır. Bunlar; münecciz talak, muallak talak (şarta bağlı) ve muzaf talaktır. Çalışmamızda Osmanlı uygulamasında şarta bağlı talak uygulaması incelenmiştir. Osmanlı uygulamasını ortaya koyabilmek adına İstanbul Kadı Sicilleri, Konya Kadı Sicilleri ve Diyarbakır Kadı Sicilleri incelenmiştir. Ayrıca dört sakk kitabında şartlı talakla alakalı olan kayıtlar da incelenmiştir. Gerek mahkeme kayıtları gerek de sakk kitaplarında yer alan kayıtlarda şarta bağlı talakla alakalı çok sayıda örneğe ulaşılmıştır. Bu sayede İslâm hukukunda cari olan bir kuralın uygulamada ne şekilde zuhur ettiği, bu kuralın faydalı ve zararlı yönlerinin olup olmadığı hususunda inceleme yapılmıştır. Sicil ve sakk kitaplarında; bir daha şarap içmemek, bir daha kumar oynamamak gibi İslâm dininde haram olan bazı fiilleri bir daha yapmamak, kocanın bir yere girmemesi, bir şeyi almaması, kadının bir yere gitmemesi, bir şey yapmaması, kocanın, karısı üzerine evlenmemesi, nafaka bırakmadan gitmemesi, uzak bir yere gidip uzun süre geri gelmemesi, karısını belirli bir köyden, şehirden

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, samedatasoy1109@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5379-3978.

Makale Gönderim Tarihi/Received: 16.04.2024.

Makale Kabul Tarihi/Accepted: 07.09.2024.

Atıf/Citation: Atasoy, Abdussamed. "Osmanlı Hukukunda Şarta Bağlı Talak Uygulaması." *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 6, no. 2 (2024): 1672-1697.

"Bu eser, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License."

çıkartıp başka yere götürmemesi gibi birçok şartın şartlı talak olarak uygulamada yer alması ilgili konunun pratiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Şarta bağlı talak konusunda Osmanlı hukuku uygulamasının ne şekilde cereyan ettiği ve hangi meselelerin çözümünde şarta bağlı talak uygulamasından yararlandığının ortaya koyulması önem arz etmektedir. Şarta bağlı talak hususunda sakk kayıtları ile alakalı bir çalışmanın olmaması ve mahkeme kayıtlarının da bu ölçüde detaylı ve sistematik bir şekilde inceleyen bir çalışmanın bulunmaması ilgili çalışmayı gerekli kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Osmanlı Hukuku, Hanefi Mezhebi, Muallak Talak, Şartlı Talak, Kadı Sicilleri, Sakk Kitapları, Tefrik.

Abstract

In Islamic law, the concept of “divorce”, which signifies the husband’s pronouncement of divorce to the wife, is divided into three categories based on whether it is conditional or not. These are known as “münecez talak”, “muallak talak” (conditional), and “muzaf talak”. In our study, we have examined the application of conditional divorce in the Ottoman context. To elucidate Ottoman practices, we analyzed the records of Istanbul Kadı, Konya Kadı, and Diyarbakır Kadı. Additionally, four saqq books have been examined. Numerous examples related to conditional divorce were found in both court records and saqq books. This exploration aimed to understand how a rule existing in Islamic law manifests itself in practice and to evaluate the advantages and disadvantages of this rule. In the records of Kadı and saqq books, various conditions for conditional divorce were identified, such as refraining from prohibited acts in Islam, like consuming wine or engaging in gambling again, the husband avoiding certain places or actions, not marrying someone else, not leaving without providing financial support, not going far away for an extended period, or not relocating the wife from a specific village or city. The presence of these conditions in the practice of conditional divorce, as documented in the records and books, is crucial for illustrating the practical aspects of the subject. It is important to reveal how the Ottoman legal practice on conditional divorce occurred and which issues were resolved through the use of conditional divorce. The lack of a study on the subject of conditional divorce in relation to saqq records and the absence of a detailed and systematic analysis of court records to this extent made this study necessary.

Keywords: Islamic Law, Ottoman Law, Hanafi School of Jurisprudence, Muallaq Talak, Conditional Divorce, Qadi Registers, Saqq Books, Tafriq.

GİRİŞ

Fıkhi bir terim olarak “talak”; belirli lafızlarla nikah akdinin bozulması, sona erdirilmesi, boşama, boşanma gibi anlamlara gelmektedir. Talak, şarta bağlı olup olmamasına göre üçe ayrılır. Bunlar; münecciz talak, muallak talak ve muzaf talaktır. Münecciz talak; herhangi bir şeye talik ve izafe edilmeden gerçekleştirilen talaktır. Bu talak, yapıldığı anda derhal hüküm doğurur ve o anda karı ile koca arasında ayrılık vuku bulur. Kocanın, karısına; “sen boşsun, sen bana haramsın, seni boşadım” gibi lafızlar ile yaptığı talak münecciz talaka örnek verilebilir. Muallak talak; bir şeye talik ile gerçekleştirilen talaktır. Talakın vaki olması, ileride bir işin gerçekleşmesine bağlanmaktadır. Kocanın, karısına; “benden izin almadan evden çıkarsan boşsun”, “bir daha şu işi yaparsam boşsun”, “yarın eve gelmezsem boşsun” gibi sözlerindeki şartların meydana gelmesi ile talak vaki olur. Muzaf talak; bir zamana izafe edilen talaktır. Talakın gerçekleşmesi ileri bir zamana bırakılmaktadır. Kocanın, karısına; “sen yarın boşsun”, “sen Ramazan ayında boşsun” gibi lafızlarla boşama yapması muzaf talaka örnek verilebilir.¹ Bu üç talak içerisinde en sık karşılaşılan talak; münecciz talaktır. Daha sonra muallak talaktır. En az karşılaşılan ise muzaf talaktır. İslâm hukukunda muallak yani şarta bağlı talak ile alakalı çok detaylı hükümler mevcut olduğu gibi fazlaca çalışma² da

¹ Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, çev. M. Rahmi (İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1978), 1028; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1991), 2:177; Vehbe Zuhayli *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, çev. Nurettin Yıldız vd. (İstanbul: Risale Yayınevi, 1994), 9:347, 348; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm Hukuku (Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras)* (Konya: İslâm Hukuku Külliyyatı Yayınları, 1977), 2:269-272.

² Kaşif Hamdi Okur, “İslâm Hukukunda Boşama Yemini (Talaka Yemin) Meselesi,” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, no. 5 (2009): 5-30; Esra Yakut, “İslâm-Osmanlı Hukukunda Erkek Tarafından Koyulan Şart veya Belirlenen Süre ile Evlilik Akdinin Sona Erdirilmesi,” *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, no. 4 (2016): 63-71; Macit Sevgili, “Molla Abdurrahman el-Pencvini ve Edavatu’t-Talik Adlı Manzum Fıkıh Risalesi,” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2020): 76-106; Muharrem Midilli, “Osmanlı Fetvalarında Kadınların Ayrılık Elde Etme Yolu Olarak Şartlı Talak (16-18. Yüzyıllar),” *İslâmi İlimler Dergisi* 17, no. 2 (2022): 31-52.

mevcuttur. Bu sebeple çalışmamızda şartlı talakın İslâm hukuku boyutuna çok temas edilmeden Osmanlı uygulamasında ne şekilde gerçekleştiğine dair mahkeme ve sakk kayıtları üzerinden inceleme ve değerlendirme yapılmıştır. Şarta bağlı talak hususunda sakk kayıtları ile alakalı bir çalışmanın olmaması ve mahkeme kayıtlarının da bu ölçüde detaylı ve sistematik bir şekilde inceleyen bir çalışmanın bulunmaması ilgili çalışmayı gerekli kılmıştır. Osmanlı uygulamasını ortaya koyabilmek için özellikle İstanbul Kadı Sicilleri, Konya Kadı Sicilleri ve Diyarbakır Kadı Sicilleri incelenmiştir. Ayrıca dört sakk kitabında şartlı talakla alakalı olan kayıtlar incelenmiştir.

Klasik fıkıh kitaplarında³, Osmanlı Devleti'nde yarı resmi kanun hüviyetinde olan Dürer Gürer⁴ ve Mülteka⁵ isimli eserlerde şartlı talaka ilişkin detaylı hükümler mevcuttur. Hukuk-ı Aile Kararnamesinde (HAK) şartlı talaka ilişkin bir madde yer almaktadır. İlgili husus HAK'ta şu şekilde kanunlaşmıştır: “*Talakın şarta ta'liki sahihtir.*”⁶ Bu madde dikkate alındığında Osmanlı hukukunda 1917 yılında dahi şarta bağlı talakın geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

I. KADI SİCİLLERİNDE VE SAKK KİTAPLARINDA ŞARTLI TALAK

Şarta bağlı talakın Osmanlı uygulamasını ortaya koyabilmek için bu başlıkta kadı sicillerinden ve sakk kitaplarından örnekler üzerinde inceleme yapılmıştır. Kadı sicili olarak; İstanbul Kadı Sicilleri, Konya Kadı Sicilleri ve Diyarbakır Kadı Sicilleri incelenmiştir.

---

³ Ebu'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî el-Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Talâl Yusuf (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.), 1:243-247; Muhammed b. Feramuz b. Ali Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm şerhi güleri'l-ahkâm*, (Daru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 1:376-380; İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim el-Halebî el-Hanefî, *Mülteka'l-Ebhur (Mecmau'l-Enhur Şerhiyle)*, Tahkik: Halil İmran Mansur (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2:56-72; Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhizade (Damad), *Mecma`u'l-Enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts), 1:416-427.

⁴ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm şerhi güleri'l-ahkâm*, 1:376-380;

⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2:56-72.

⁶ HAK md. 106.

Sakk: Şer`i mahkemeler tarafından verilen hüccet, ilam, temessük ve diğer şer`i muamelelerin yazılış usulü'dür.⁷ Mahkemelerde kayda geçirilecek belgelerin öncelikle müsveddesi katip tarafından yazılırdı. Bu müsveddeler hakim tarafından onaylanır ve ardından temize çekilirdi. Bu müsveddeler; katip, naib veya kadılar tarafından toplanırdı. Bu müsveddeleri toplayan kimselerin bir kısmı, daha sonra bunlar arasından seçtikleri belgeleri temize çekip belli bir tertiple bir araya getirmek suretiyle sakk mecmualarını meydana getirmiştir.⁸ Sakk mecmuaları kadıların sicil kayıtlarını düzenli ve yeknesak bir şekilde yapmalarını sağladığı gibi Osmanlı'da ilgili konudaki uygulama hakkında bilgi vermesi açısından da önem arz etmektedir. Çalışmamızda sakk kitabı olarak; Tuhfetü's-Sukuk, Camiu Envari's-Sukuk, Bedayiu's-Sukuk ve Dürrü's-Sukuk isimli dört kitap incelenmiş ve şartlı talaka ilişkin kayıtlara yer verilmiştir.

A. Şartlı Talakta Şartın Gerçekleşmemesi ve Şartlı Talakta Tescil İşlemi

Şartlı talakta zikredilen şart gerçekleşmediğinde talak vaki olmaz. Beşiktaş Mahkemesi 63 numaralı sicilde yer alan bir mahkeme kaydı⁹ bu durumu açık bir şekilde göstermektedir. Zikredilen kayda göre Ali isimli kişinin başka bir kişiye borcu vardır. Ali; "yirmi beş kuruş olan borcumu ödersem karım benden üç talak ile boş olsun" demiştir. Ancak borcunu ödememiştir. Ali'nin karısı Belkis, şarta bağlı talak ifadesi dolayısıyla aralarındaki nikahın şüphe sonucu sona ermesini istemiş ve mahkemeye başvuruda bulunmuştur. Mahkeme ise söz konusu borç ödenmediği sürece nikah akdinin geçerli olduğuna karar vermiştir. İlgili mahkeme kaydından anlaşıldığı üzere şarta bağlı talakta zikredilen şart vuku bulmadıkça talak da vuku bulmaz. Şart vuku bulduğu anda talak da vuku bulur.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 120.

⁸ Süleyman Kaya, "Mahkeme Kılavuzu: Sakk Mecmuaları," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3, no. 5 (2005): 382.

⁹ İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (1061-1062/1651-1652), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019), 222. Benzer mahkeme kaydı için bkz. Konya Kadı Sicili 10 Numaralı Defter, 253.

Osmanlıda mahkeme kayıtlarında şartlı talakın sonuç doğurup doğurmadığına ilişkin kayıtlar olduğu gibi herhangi bir problem çıkmadan yalnızca talakın şarta bağlandığı sicil kayıtları da görülmektedir. Bu durum, ileride ispat yükü altında olan davacının iddiasını kolay bir şekilde ispatlaması açısından önem taşımaktadır. Üsküdar Mahkemesi 9 numaralı sicilde yer alan bir belgeye¹⁰ göre Oruç ile Dilferid evlidir. Dilferid, kocasının kendisini bırakıp gitmesinden korkmaktadır. Bu korkuyu ortadan kaldırmak için Oruç, talakı şarta bağlamış ve bunu mahkemede tescil ettirmişlerdir. Söz konusu kayıtta Oruç; “Karımı bir aydan fazla süre ile bırakır gidersem karım benden bain talak ile boş olsun” demiştir. Bu belgede aralarında gerçekleşen herhangi bir ihtilaftan söz edilmemesi yalnızca şarta bağlanan talakın tescili amacı ile mahkemeye başvurulduğunu göstermektedir.

B. İspat Açısından Şartlı Talak

Şarta bağlı talakta erkek ve kadın arasında; talakın bir şarta bağlanıp bağlanmadığına veya şarta bağlı talakta şartın yerine gelip gelmediğine dair bir ihtilaf çıkması halinde erkeğin sözüne itibar edilir. Ancak kadın, şahit getirirse bu durumda kadının sözüne itibar edilir. Çünkü bu meselelerde ekseriyetle kadın davacıdır, erkek ise davalıdır. Müddei iddiasını ispat etmekle mükelleftir. Şarta bağlı talakta ilk olarak erkeğin sözüne itibar edilmesinin sebebi; “asıl olanın şartın meydana gelmemiş olması” ilkesidir. Kadının, davacı olarak şartın meydana geldiğini iddia etmesi, erkeğin ise aksini iddia etmesi sebebiyle ilk olarak erkeğin sözüne itibar edilir. Ancak kadının şahit getirmesi ile daha kuvvetli bir delil dolayısıyla kadının sözü itibar bakımından öne geçmektedir.¹¹

Şartın vuku bulup bulmadığı hususunda meydana gelen ihtilafta şart, yalnızca kadının bileceği bir şey ise bu durumda kadının sözüne itibar edilir.

¹⁰ İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (940-942/1534-1536), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 341.

¹¹ Mergînânî, *el-Hidâye fî Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, 1:244, 245; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2:62, 63; Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*, çev. Ahmed Davudoğlu, Mehmet Savaş vd. (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983) 6:399-404; Damad, 1:420-422; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2:252, 253.

Mesela koca, karısına; “âdet olursan sen benden boşsun” derse ve kadın da “ben âdet oldum” derse bu durumda doğrudan kadının sözüne itibar edilir.¹²

Bab Mahkemesi¹³ 11 numaralı sicilde yer alan bir mahkeme kaydı¹⁴, şarta bağlı talakta ihtilaf çıkması halinde ispat yükünün kimde olacağına dair bilgiler içermektedir. Söz konusu olayda Raziye Hatun'un iddiasına göre Mehmet isimli kişi karısı olan Raziye Hatun'u bir kez daha dövmesi halinde karısının kendisinden boş olacağını söylemiştir. Şarta bağlanan bu talak ifadesinden sonra ise karısını dövmüştür. Raziye Hatun bu sebeple şarta bağlı talakın vuku bulduğunu, buna bağlı olarak boşanmanın gerçekleştiğini ve bu sebeple de mehrinin ödenmesi gerektiğini iddia etmiştir. Mahkeme, Mehmet'e bu iddiaları sorduğunda Mehmet, dayak hadisesini kabul etmiştir. Ancak dayak şartına bağlı olarak talakın meydana geleceği iddialarını ise inkar etmiştir. Mahkeme bu durumda davacıdan beyyine talep etmiştir. Davacı, şarta bağlı talakı üç şahit ile ispat etmiştir. Şahitlerin ifadelerinden sonra mahkeme talakın gerçekleştiği yönünde hüküm vermiştir.

Davacının beyyine ile şartlı talakın vuku bulduğunu ispatlayamaması durumunda ise davalıya yemin teklif edilerek yemin etmesi halinde davalının sözüne itibar edilmektedir. Üsküdar Mahkemesi 403 numaralı sicilde yer alan bir mahkeme kaydına¹⁵ göre Mustafa ile Zeynep evlidir. Zeynep, şartlı talakın vuku

---

¹² Mergînânî, *el-Hidâye fî Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, 1:244, 245; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2:62, 63; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*, 6:404-406; Damad, 1:420-422; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2:253.

¹³ “Kahire, Şam, Bağdat, Selânik gibi büyük şehirlerin hepsinde Bab Mahkemesi bulunmakla birlikte bunların içerisinde en önemlisi ve tanınmış olanı İstanbul Bab Mahkemesi idi. Bu mahkemede bab nâibi, İstanbul kadısının işlerinin çokluğu sebebiyle ona vekâleten yardım eder, dava dinler, karar verirdi.” Mehmet İpşirli, “Bab Mahkemesi,” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4:362.

¹⁴ İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (1081/1670-1671), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019), 121. Benzer mahkeme kayıtları için bkz. Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil, 287; İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (1102/1691), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 188.

¹⁵ İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (1154-1155/1740-1742), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019), 180.

bulduğunu iddia ederek boşanmanın sonuçlarının cereyan etmesini talep etmiştir. Mustafa ise şarta bağlı talak yapmadığını veya söz konusu şartın vuku bulmadığını ifade etmiştir. Bu kısım doğrudan mahkeme kaydında yer almamakla beraber kayıta yer alan diğer bilgilerden yorum ile çıkarılabilmektedir. Davacı olan Zeynep'ten beyyine istenmiştir. Ancak bu konuda şahit bulunamamıştır. Bu sebeple davalı olan Mustafa'ya yemin teklif edilmiştir. Mustafa'nın şartlı talak yapmadığına dair yemin etmesi sonucunda mahkeme, boşanmanın gerçekleşmediğine ve geçerli bir evliliğin devam ettiğine hüküm vermiştir.

C. Şarta Bağlı Evliliğe Dair Yaklaşımın Şartlı Talakla Aşılması

Şarta bağlı evlilik konusunda Hanefi mezhebi¹⁶ dar bir yorum anlayışını benimsemiştir. Hanefi mezhebinin uygulandığı Osmanlı toplumunda şarta bağlı talak ile bu durumun çözüme kavuşturulduğuna dair yorumda bulunulabilir. Bu kapsamda üzerine evlenmeme ve ikamet değiştirmeme şartları dikkat çekmektedir.

1. Karısının Üzerine Evlenmeme Şartı

Osmanlı Devleti'nde bir karısı olan erkeklerin o karılarının üzerine evlenmemek üzere şartlı talak yaptıkları mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Bu şekilde şarta bağlı talak söz konusu olduğunda koca, karısını boşamadan başka bir kadın ile evlenirse bu durumda yeni nikah akdi yapıldığı anda ilk nikah sona ermektedir.

---

¹⁶ Hanefi mezhebine göre kadının evlenirken ileri sürebileceği takyidi şartlar oldukça sınırlıdır. Üzerine evlenmeme, ikamet değiştirmeme gibi şartların ileri sürülmesi durumunda nikah geçerli şart ise geçersiz kabul edilmektedir. Bu şartlar Hanbeli mezhebine göre geçerlidir. HAK'a kadar bu hususta Hanefi mezhebi uygulanmıştır. HAK'ta ise Hanbeli mezhebi görüşü dikkate alınmış ve üzerine evlenmeme şartı kanunlaştırılmıştır. M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985), 100, 101; Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2022) 422, 423. HAK, md. 38: "Üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevüc sahih ve şart muteberdir."

Bab Mahkemesi 150 numaralı sicilde yer alan bir kayda¹⁷ göre Mehmed ile Safiye evlidirler. Mehmed, karısı Safiye'ye; onun üzerine evlenirse kendisinden üç talak ile boş olmasını şart koşturmuştur. Daha sonra Mehmed, karısı Safiye'nin üzerine evlenmiştir. Safiye şarta bağlı talakta şartın gerçekleştiğini, dolayısıyla boş olduğunu iddia etmiş ve bu sebeple mehrini talep etmiştir. Mehmed söz konusu durumları ikrar etmiştir. Ancak bu şekilde bir şart koşturduğunu inkar etmiştir. Davacı olan Safiye şahit ile şarta bağlı talakın söz konusu olduğunu ispat etmiştir.

Benzer bir örnekte¹⁸ ise doğrudan, üzerine evlenme durumu talak şartı olarak koşulmamasına rağmen koca, karısından izinsiz olarak karısının üzerine evlenmesi durumunu talaka bağlamıştır. Bu örneğin diğerinden farkı, evlenmenin doğrudan talak sonucu doğurmamasıdır. Bu olayda koca, karısının izin vermesi halinde karısının üzerine evlenmesinin mümkün olduğu bir şart ileri sürmüştür.

2. Belirli Bir Yerden Ayrılmamak Şartı (İkameti Değiştirmeme Şartı)

Diyarbakır şer'iyeye sicilinde yer alan bir mahkeme kaydında yer alan şarta bağlı talak,¹⁹ kadınların belirli bir yerde oturmalarını ve ailelerinin yanından ayrılmamalarını sağlaması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Söz konusu kayda göre Ali ile Harma evlidirler. Ali, Harma'ya; "seni Diyarbakır'dan zorla çıkarıp bir taşraya götürürsem üç talak ile benden boş ol" demiştir. Daha sonra ise karısını zorla Ömeranlı adlı karyeye götürmüştür. Söz konusu olayda şart gerçekleştiği için talak da vaki olmuştur.

---

¹⁷ İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (1143-1144/1730-1732), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019), 493.

¹⁸ "Sebeb-i tahrir-i kitap budur ki Budur ki Hüseyin b. Mustafa meclis-i şer'de ikrar ile dedi ki; eğer hatunum Gülbahar'dan izinsiz evlenirsem alacağım benden aldığım vakitte üç talak boş olsun diye şart eyledi öyle olsa marru'z-zikr Gülbahar'ın talebiyle deftere sebt olundu." İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (919-927/1513-1521), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 183.

¹⁹ Diyarbakır Şer'iyeye Sicilleri Amid Mahkemesi 3754 Numaralı Sicil (1151/1741), ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2014), 328. Benzer mahkeme kaydı için bkz. İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (1072-1073/1661-1663), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019), 296.

D. Tefrike Dair Dar Yaklaşımın Şartlı Talakla Aşılması

Tefrik sebeplerini en dar olarak yorumlayan mezhep, Hanefi mezhebidir. Hanefi mezhebinin tefrik sebeplerini dar olarak yorumlaması Osmanlı Devleti'nde uygulamada birtakım problemlere yol açmıştır. 16. yy'a kadar bu problem, Şafii naibler atanarak Şafii mezhebi görüşüne göre tefrike karar verilmesi ile çözülmüştür. Ancak 16. yy'da Şafii mezhebi görüşü ile hüküm verilmesinin yasaklanması ile beraber bu çözüm yolu ortadan kalkmıştır.²⁰ Söz konusu problem 1916 yılında çıkarılan irade-i seniyyeler²¹ ve 1917 yılında Hukuk-ı Aile Kararnamesinde (HAK) diğer mezheplerin görüşlerinden de faydalanılarak tefrik sebeplerinin genişletilmesi ile çözülmüştür. Ancak 16. yy. ile 1917 tarihli HAK arasındaki uzun süreçte bu problemin çözümünde şartlı talak ve gelecek zamana izafe edilen talakın beraber kullanıldığı ifade edilebilir.

Kadınların, kocalarının ticaret için veya cihad için buldukları yerden uzak bir beldeye gitmeleri durumunda bu sürenin çok uzaması sebebiyle nafaka yönünden zorluklar çektiği ifade edilebilir. İfade edilen bu hal, kocanın ne durumda olduğu, ne zaman geleceği gibi belirsizliklere sebep olduğu için söz konusu meseleler nafakası olmayan²² ve kocası yanında olmamasına rağmen evli olarak kabul edildiği için yeniden evlenemeyen kadınların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlı uygulamasında şartlı talak, bu sorunun çözümünde başvurulacak yollardan bir tanesi olarak ifade edilebilir. Aslında şartlı talak uygulaması ile tefrik yoluna hiç başvurulmaksızın boşanma gerçekleşebilmiştir. Dar tefrik yaklaşımının problemleri tamamen şartlı talak ile ortadan kaldırılmıştır

---

²⁰ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, 116, 117; Halil Cin ve Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017), 530; Halil Cin ve Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi* (Konya: Sayram Yayınları, 2019), 430; Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, 479-483.

²¹ Söz konusu irade-i seniyyeler için bkz. Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, 146-148.

²² Osmanlıda, nafakaları kendilerine bırakılmadan tek başlarına kalan kadınların zor durumda kalmaması için istidane (kadının, nafaka kapsamında kocası adına borçlanması) yönteminden de yararlanılmıştır. İlgili husus hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Aykanat – Abdüssamet Uslu, "Osmanlı Hukukunda İstidane İzni ve Günümüz Hukukuna Yansımaları," *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13, no. 1 (2018): 428-431.

denilemese de bu problemin üstesinden gelme amacı ile başvurulanan yöntemlerden bir tanesinin de şartlı talak uygulaması olduğu ifade edilebilir.

Eyüb Mahkemesi 19 numaralı sicilde yer alan bir mahkeme kaydına göre²³ Rıdvan ile Ayşe evlidir. Rıdvan karısı Ayşe'ye; "Seni bir daha nafakasız ve kıyafetsiz olarak bırakır gidersem üç talak ile boş ol" demiştir. Daha sonra ise Rıdvan, karısına nafaka bırakmadan Donanma-yı Hümâyun'a katılmıştır. Aradan 4 ay geçmesine rağmen karısına nafaka göndermemiştir. Rıdvan gaip olduğu için söz konusu durum kendisine sorulamamıştır. Ayşe ise şarta bağlı talak durumunu şahitler ile ispat etmiştir. Mahkeme, söz konusu şartın gerçekleştiğine kanaat getirmiş ve bu sebeple talakın vuku bulunduğuna karar vermiştir.

Hasköy Mahkemesi 5 numaralı sicilde yer alan bir mahkeme kaydına²⁴ göre Ali ile Ayşe evlidir. Ali, karısı Ayşe'ye; "bulduğumuz bölgeden başka bir bölgeye gidersem benden baid talak ile boş ol" demiştir. Daha sonra ise bir bedel karşılığında Donanma-yı Hümâyun'a katılarak bulunduğu bölgeyi terk etmiştir. Ayşe, şart vaki olduğu için aralarında talakın da vaki olduğu iddiası ile mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme bu konuda kural olarak öncelikle davalı olan tarafa iddialar hakkındaki görüşünü sormaktadır. Ancak söz konusu olayda davalı Ali gaiptir. Bu sebeple doğrudan davacı Ayşe'den iddiasını ispat etmesi istenmiştir. Ayşe bu konuyu üç şahit ile ispat etmiştir. Mahkeme de talaka hükmetmiştir.

Benzer bir mahkeme kaydında²⁵ da karısının olduğu yerden başka bir beldeye giden Mustafa, karısı Emine'ye; "Altı aya kadar senin yanına gelmezsem benden

---

²³ İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 19 Numaralı Sicil (1028-1030/1619-1620), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 352. Benzer mahkeme kaydı için bkz. İstanbul Kadı Sicilleri 74 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (1171-1172/1758), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019), 217.

²⁴ İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (1020-1053/1612-1643), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 268.

²⁵ İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (1150-1151/1737-1738), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019), 201. Benzer mahkeme kaydı için bkz. İstanbul Kadı Sicilleri 66 Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (1143-1144/1731), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019), 89; Konya Kadı Sicili 10 Numaralı Defter (1070-1071/1659-1661), haz. İzzet Sak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 112; Konya Kadı

boş ol" demiştir. Altı ay geçmesine rağmen karısının yanına gelmemesi ile beraber şart ve talak vaki olmuştur.

E. Meşru Olmayan veya Hoş Karşılanmayan Fiillerden Alıkoyma Açısından Şartlı Talak

Kadı sicilleri incelendiğinde şarta bağlı talakın, dayanın sona ermesini sağlayan bir yönünün olduğu çıkarımında bulunulabilir. Çünkü karısını döven ve daha sonra bu durumdan pişman olan koca, karısı ile barışmak için karısını bir kez daha dövmesi halinde ondan boşanmış olacağına dair yemin etme yoluna başvurmuştur. Bu şart sonucunda kadın, kocasının kendisini bir daha dövmeyeceğine inanmaktadır. Koca bu sözü yerine getirmeyip karısını yeniden dövdüğünde ise ayrı bir iradeye gerek olmaksızın nikah akdi sona ermektedir.

Eyüb Mahkemesi 19 numaralı sicilde yer alan bir kayda²⁶ göre Hamza ile Emine evlidirler. Hamza, karısı Emine'yi dövmektedir. En sonunda Hamza, karısı

Sicili 10 Numaralı Defter, 178; Konya Kadı Sicili 38 Numaralı Defter (1103-1104/1692-1693), haz. İbrahim Solak, İzzet Sak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 375; Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi 3715 Numaralı Sicil (1065/1655), ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013),14; Amid Mahkemesi 3754 Numaralı Sicil, 357; Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi 3789 Numaralı Sicil (1135-1136/1722-1724), ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013), 150.

²⁶ "...bundan akdem zevcim merkum Hamza bir daha seni darp edersem benden talak-ı selase ile mutallaka ol diye şart edip ba`dehu inkar ettikde ben dahi şuhud-ı udul ile ispat edip yedime hüccet dahi almış idim hâlâ şarta vefa etmeyip beni yine darp eyledi. Binaen ala zalik merkumdan talak-ı selase ile mutallaka oldum yine bana taarruz etmek murad eder husus-ı mezbur merkumdan sual olunup bi hasebi'ş-şer`i'ş-şerif lazımı icra olunmak matlubumdur dedikde gibbe's-sual mezbur Hamza cevabında merkumeyi darp eylediğini bi'l-küllüyye inkâr edecek müddeiye-i mezbureden sıdk-ı kelimasını mübeyyine beyyine taleb olundukda udul-i müsliminden Mehmed b. Ali nam kimesne ve Cemile bt. Abdullah ve Aynî bt. Hamza nam hatunlar li ecli'ş-şehade meclis-i şer'a hâzırûn olup gibbe'l-istişhadi'ş-şer`i fi'l-vaki merkum Hamza mezbure Emine'yi minval-i muharrer üzre darp eylediğine vech-i meşruh üzre şahitleriz şehadet dahi ederiz diye eda-i şehadet-i şer'iyye ettiklerinde mezburunun şehadetleri hayyiz-i kabul..." Eyüb Mahkemesi 19 Numaralı Sicil, 319. Benzer mahkeme kaydı için bkz. Konya Kadı Sicili 37 Numaralı Defter (1102-1103/1691-1692), haz. İzzet Sak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 182, 183.

Emine'ye; "Seni bir daha darp edersem benden üç talak ile boş ol" demiştir. Şarta bağlı bu talak lafzından sonra Hamza, karısı Emine'yi yeniden dövmüştür. Mahkemede bu durumu şahitler ile ispat eden Emine'nin sözü kabul görmüş ve talak vaki olmuştur.

Kadı sicilleri incelendiğinde şarta bağlı talakın en sık söz konusu olduğu durumlardan bir tanesi de şürb-i hamıdır. İslâm dininde haram olan içki, şarap ve türevlerinin kullanılmasının şartlı talakta sıkça şart olarak zikredildiği görülmektedir. Bu konuda birçok mahkeme kaydı²⁷ bulunmaktadır.

Eyüb Mahkemesi 74 numaralı sicilde yer alan bir mahkeme kaydına²⁸ göre Halil Beşe ile Ayşe evlidirler. Halil Beşe 1 yıl önce "bundan sonra müskirattan birisini içip sarhoş olursam zevcem Ayşe benden bاین talak ile boş olsun" demiştir. Halil Beşe'nin daha sonra birçok kez daha müskirat içip sarhoş olması sonucunda Ayşe, şarta bağlı talak dolayısıyla boşanmaları için mahkemeye başvurmuştur. Söz konusu durum tespit edilmiş ve mahkeme, taraflar arasında talakın vuku bulduğuna hükmetmiştir.

Şarap içme ile alakalı başka bir mahkeme kaydında²⁹ ise hile-yi şer'iyeye yapmaya çalışan bir adamın beyyine bulamaması sonucu şartlı talakın vaki olduğu

²⁷ İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (1072-1073/1661-1662), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 247; İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüb Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (1154-1161/1741-1748), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019), 299; İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (1027/1618), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 356; İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 480; Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil, 221; İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı sicil (987-988/1579-1580), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 168; Konya Kadı Sicili 150-151 Numaralı Defter (1903-1907, 1898), haz. H. Ahmet Arslantürk, M. Sait Türkhan (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 58.

²⁸ "...zevcim mezbur Halil Beşe tarih-i kitaptan bir sene mukaddem min ba`d müskirattan birisini içip sarhoş olursam zevcem mezbure Ayşe Hatun benden talak-ı bayin ile mutallaka olsun diye huzur-ı müsliminde şart etmiş iken hâlâ nice defa sarhoş ve lâ-ya'kıl benim yanıma gelip mestane olduğundan, hâlâ sarhoştur, el-hâletü hâzihî talak-ı mezkur ile mutallaka olmuştur, sual olunup beynimiz tefrik olunmak matlubumdur diyecek gibbe's-sual mezbur Halil Beşe cevabında fi'l-vaki tarih-i kitaptan bir sene mukaddem vech-i muharrer üzre talik-i talak etmiştim lakin ol zamandan beri ancak ekşi boza içer idim ve hâlâ benim sarhoşluğum ekşi bozadandır ekşi boza içerim diye şürbünü ve sarhoşluğunu bî't-tav ikrar ve itiraf etmeğin alâ mücebi ikrarihi talak-ı mezkurun vukuuna ..." Eyüb Mahkemesi 74 Numaralı Sicil, 337.

²⁹ İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 349.

anlaşılmaktadır. İstanbul Mahkemesi 3 numaralı sicilde yer alan bu mahkeme kaydına göre Fatıma ile Ebubekir evlidirler. Ebubekir, karısı Fatıma'ya; "bundan sonra şürb-i hamr edersem benden üç talak ile boş ol" demiştir. Daha sonra yine şarap veya sarhoş eden başka bir içki içmiştir. Fatıma mahkemeye başvurarak şartlı talak ile boşamanın gerçekleştiğini iddia etmiştir. Ebubekir ise bu durumu ikrar etmesine karşın şarap içmeden daha önce karısını boşadığını ve iddet süresi içerisinde şarap içtiğini ve bu sebeple şartlı talak dolayısıyla üç talakın vaki olmayacağını yalnızca daha önceki talak dolayısıyla bir talakın söz konusu olduğunu iddia etmiştir. Fatıma ise Ebubekir'in hile-yi şer'iyeye başvurduğunu iddia etmiştir. Mahkeme, talak ve iddet süresi hakkında beyyine talep etmesine rağmen Ebubekir bu durumu ispat edememiştir. Mahkeme de şartlı talakın vaki olduğu ve üç talak ile boşamanın gerçekleştiğine karar vermiştir.

Söz konusu olayda kocanın amacı şartlı talak ile üç talakın meydana gelmesini önlemek adına daha önce talak yaparak bu şartlı talakı ortadan kaldırmaktır. Çünkü üç talak vuku bulduğunda büyük ayrılık meydana gelir ve kadın başka bir adamla evlenip daha sonra da boşanmadan ilk koca ile evlenemez. Tek talak yapması ve yeniden evlenmesi durumunda şartlı talakın hükmü ortadan kalkacağından büyük ayrılık meydana gelmemiş olacaktır.³⁰

Tuhfetu's-sukuk isimli sakk kitabında yer alan bir kayda göre; Harem binti Abdullah isimli bir kadın, kocası Ali Ağa hakkında mahkemeye başvurmuştur. Ali Ağa karısı Harem'e; "Bundan akdem eğer bir daha şürb-i hamr eder isem sen benden üç talak boş ol" diye şart ve talik etmiştir. Harem hatun, bu sözlerden iki gün sonra Ali Ağa kasten şürb-i hamr ettiğinden dolayı ben kendisinden üç talak ile boş oldum iddiasında bulunmuştur. Bu sebeple eski kocasının, mehir-i müeccel, iddet nafakası ve süknâya dair alacaklarını eda etmesini mahkemeden talep etmiştir. Durum Ali Ağa'ya sorulduğunda bu iddiaların bir kısmını ikrar bir kısmını inkar etmiştir. Davacı Harem Hatundan iddiaları hakkında beyyine talep

---

³⁰ "Zeyd: 'Felan fiili işlersem zevcem Hind, üç talak boş olsun' dedikten sonra Zeyd, ol fiili işlemeden Hind'i bir talak ile tatlik edip iddeti münkaziye olduktan sonra Zeyd, ol fiili işleyip badehu Hind'i tezevvüc eylese şart-ı mezbure binaen üç talak boş olur mu? el-Cevab: Olmaz." Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi, Fetâvâ-yı Ali Efendi, haz. Hüseyin Necâti Demirtaş (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014), 10:129-130.

edilmiştir. İki şahit ile iddiasını ispat eden Harem Hatun'un kocasından üç talak ile boşandığı hükmüne varılmıştır.³¹

Diyarbakır şer'iyeye sicillerinde yer alan bir mahkeme kaydına³² göre Sinan ile Zeliha evlidirler. Sinan, karısı Zeliha'ya; "Ramazan ayının ikinci gecesi kumar oynarsam üç talak ile benden boş ol" demiştir. Ramazan ayının ikinci gecesi kumar oynaması sonucu şart gerçekleşmiştir. Zeliha şartlı talakın vaki olduğu gerekçesiyle mahkemeye başvuruda bulunmuştur.

F. Kocanın Bir Fiili Yapmasını veya Yapmamasını Sağlama Açısından Şartlı Talak

Galata Mahkemesi 259 numaralı sicilde yer alan bir mahkeme kaydına³³ göre Seyyid Salih ile Hadice evlidirler. Seyyid Salih karısına; "Eğer bundan sonra bir daha balıkçılık ve kayıkçılık yaparsam benden üç talak ile boş ol" demiştir. Seyyid Salih, şarta bağlı talak ifade eden bu sözlerden sonra yine balıkçılık ve kayıkçılık yapmıştır. Mahkeme, Seyyid Salih ile Hadice'nin boşandıklarına hükmetmiştir.

İstanbul Mahkemesi 3 numaralı sicilde yer alan bir mahkeme kaydına³⁴ göre Dilaver ile Fatıma evlidirler. Dilaver, karısı Fatıma'nın karı-koca ilişkisinden imtina ettiğini ve kocasının evinden başka yerde oturduğunu iddia ederek karısının kendi yanına gelmesini mahkemeden talep etmiştir. Fatıma ise daha önce şartlı talak ile boşandıklarını ve bu sebeple artık karı-koca olmadıklarını iddia etmiştir. Fatıma'nın iddiasına göre kocası Dilaver; "eğer 3 güne kadar seni oturduğumuz bu beldeden başka bir beldeye götürmezsem benden üç talak ile boş ol" demiştir. Ancak bu şartı zamanında yerine getiremeyerek 5 gün sonra karısını başka bir beldeye götürmüştür. Şart vaki olduğundan talakın da vaki olduğunu

---

³¹ Debbağzâde Numan Efendi, *Tuhfetu's-sukuk*, Dârü't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul, 1248, 12-14; Çavuşzâde Mehmet Aziz, *Dürrü's-Sukuk* (İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1277) 1:59. Benzer kayıt için bkz. Yusuf Ziyâeddin, *Camiu envari's-sukuk ve lamiu'z-ziyai li zevî's-şukuk*, (*Sakk-i Cedid*) (İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kamil, 1329), 64-66.

³² *Diyarbakir Şer'iyeye Sicilleri Amid Mahkemesi 3828 Numaralı Sicil (1135-1242/1723-1827)*, ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013), 447.

³³ İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (1137-1138/1724-1725), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019), 359.

³⁴ İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 332.

iddia eden Fatıma bu konuda aldığı hücceti de mahkemeye ibraz etmiştir. Dilaver ise söz konusu hücceti reddetmiştir. Hüccette yer alan şahitler mahkemede yeniden dinlenmiş ve Fatıma'nın şartlı talak ile boşandığı şahitler tarafından yeniden ifade edilince mahkeme de Dilaver'in Fatıma'yı rahatsız etmemesine ve davanın son bulmasına karar vermiştir.

Camiu envari's-sukuk isimli sakk kitabında yer alan bir kayda göre; Adile Hatun, Süleyman ile evlenmiştir. Süleyman âkıl, baliğ ve reşid olduğu bir halde iken karısı ile aralarında bir hususta çekişme olmuştur. Bunun üzerine Süleyman, karısı Adile Hatun'a; "eğer sen bundan sonra baban Mehmed'in Laleli Camii civarındaki menziline gidersen benden boş ol" diyerek talakı şarta bağlamıştır. Bunun ardından Süleyman, mecnûn olmuştur. Bu halde iken Adile Hatun, babasının menziline gitmiş ve bundan dolayı aralarında talakın vuku bulunduğunu iddia etmiştir. Adile Hatun, Süleyman'ın vasisi olan Ali'nin; mehr-i müeccel, iddet nafakası ve süknâya dair borçları eda etmesini mahkemeden talep etmiştir. İlgili kayıta kocanın akıllı iken şartlı talak yaptığı ancak daha sonra koca cünûn halinde iken şartın gerçekleştiği dikkat çekmektedir. İleri sürülen şart, kocanın bir fiili olmadığından onun cünûn halinde olması, talakın vaki olmasına ve boşanmanın gerçekleşmesine engel olmamıştır. Mahkeme talaka hükmetmiştir.³⁵

Bedayiu's-sukuk isimli sakk kitabında yer alan bir kayda göre; Abide Hanım, Mustafa isimli bir adamla evlidir. Mustafa bir gün kahveci Mehmet ile çekişirken "eğer senden bey` ve şira edersem zevcem benden üç talak boş olsun" demiştir. Bu vakıadan üç gün sonra Mustafa, Mehmet'ten kahve satın almıştır. Abide Hanım, bu durum sebebiyle şartlı talakın vaki olduğunu iddia ederek mehir ve iddet nafakasını talep etmiştir. Mahkeme, durumu Mustafa'ya sorduğunda Mustafa kahve satın aldığını inkar etmiştir. Kahveci Mehmet gaip olduğundan Adile Hanım üç şahit ile iddiasını ispat etmiştir. Mahkeme bu sebeple talakın vaki olduğuna hükmetmiştir.³⁶

³⁵ Yusuf Ziyâeddin, 66, 67.

³⁶ Şanizâde, Bedayiu's-sukuk (Sakk-i Şanizade), Camiu envari's-sukuk ve lamiu'z-ziyai li zevi's-sukuk (Sakk-i Cedid) Hamşinde (İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kamil, 1329), 46, 47.

G. Kadının Bir Fiili Yapmasını Önleme Açısından Şartlı Talak

Şarta bağlı talakta Osmanlı uygulamasında genellikle kocanın bir şeyi yapıp yapmaması³⁷ şartı talaka bağlanmıştır. Ancak az sayıda olsa da karının yapacağı veya yapmayacağı bir fiilin de şarta bağlandığı örnekler mevcuttur. Üsküdar mahkemesi 2 numaralı sicilde yer alan bir mahkeme kaydı³⁸ bu durumun bir örneğini teşkil etmektedir. Bu kayda göre Yunus ile Ayşe evlidir. Yunus, karısı Ayşe'ye; "Eğer Başçı Karagöz'ün evine varırsan benden boş ol" demiştir. Şarta bağlı talakı doğuran bu lafızdan sonra Ayşe, Başçı Karagöz'ün evine varmıştır. Ayşe, şartın gerçekleştiği gerekçesiyle talakın vaki olması için mahkemeye başvurmuştur. Davasını şahitlerle ispat etmesi sonucu mahkeme boşanmaya hükmetmiştir.

Benzer bir mahkeme kaydında³⁹ da Mustafa ile Şahbula'nın evli olduğu bilgisi yer almaktadır. Mustafa, Şahbula'ya; "Beşir Sipahi'nin evine varmamasını söylemiş ve varması halinde kendinden boş olacağını" söyleyerek şartlı talak

³⁷ Kocanın, kardeşini eve getirmemek üzerine yemin etmesi, getirmesi halinde talakın vuku bulacağını ifade etmesi sonucunda kardeşini yeniden eve getirmesi ve bu sebeple şartlı talakın vuku bulması ile alakalı mahkeme kaydı için bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (990-991/1582-1583)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 168. Şarta bağlı talakta kocanın bir şeyi yapıp yapmamasının şart olarak belirlendiği örnekler için bkz. *Konya Kadı Sicili 10 Numaralı Defter*, 38; *Konya Kadı Sicili 11 Numaralı Defter (1071-1072/1661-1662)*, haz. İzzet Sak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 238; *Konya Kadı Sicili 45 Numaralı Defter (1126-1127/1714-1715)*, haz. İzzet Sak, Cemal Çetin (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 398, 399; *Amid Mahkemesi 3715 Numaralı Sicil*, 75; *Amid Mahkemesi 3754 Numaralı Sicil*, 508.

³⁸ "...zevcen olan vâlidem mezkur Ayşe'ye, eğer Başçı Karagöz evine varırsan benden üç talak boş ol diye şart etmiştin sonra mezbur validem zikr olan başçı Karagöz'ün evine vardı diye dava edip gibbe'l-inkar Kılavuz b. Aslıhan ve Hacı Memi b. İbrahim hâzırân olup mezbur vekil Piri'nin min külli'l-vücuha davasına muvafık eda-i şehadet edip şehadetleri bade't-tadil ve't-tahlif hayyiz-i kabulde vaki olup zikr olan Ayşe'nin mezkur Yunus'tan tefrikine hükmolundu." *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (924-927/1518-1521)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 107.

³⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (970-971/1562-1563)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 314. Benzer mahkeme kaydı için bkz. *Konya Kadı Sicili 10 Numaralı Defter*, 199; *Konya Kadı Sicili 49 Numaralı Defter (1135-1136/1723-1724)*, haz. İbrahim Solak, İzzet Sak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 622, 623.

yapmıştır. Bu şartlı talaka rağmen Şahbula, Beşir Sipahi'nin evine gitmiş ve şartın meydana geldiğini söyleyerek talakın sonuç doğurmasını mahkemeden talep etmiştir.

H. Zimmilerin Şarta Bağlı Talaka Başvurması

Rumeli Sadareti Mahkemesinde yer alan bir kayıt⁴⁰, Müslüman olmayan kişilerin dahi İslâm hukukunda cari olan şartlı talak ile boşanabildiklerini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Söz konusu mahkeme kaydına göre Miho ile Pembe isimli iki zimmi evlidir. Miho, karısı Pembe'ye; "1060 senesi Kasım ayına kadar karım Pembe'yi bulunduğu yere gidip de görmezsem karım benden İslâm hukuku kuralları üzerine boş olsun" demiştir. Şart koşulan süre içerisinde karısını görmeye gitmeyen Miho ile Pembe'nin şartlı talak ile boşandıklarına hükmedilmiştir.

Benzer bir mahkeme kaydına⁴¹ göre Yorgi ile Furişine isimli zimmiler evlidir. Yorgi, Furişine'ye; "Bir daha seni döversem veya sana küfredersen benden boş ol" diyerek şarta bağlı talak yapmıştır. Furişine, daha sonra kocasının yine kendisini dövdüğünü ve bu sebeple talakın tahakkuk etmesi gerektiğini iddia ederek mahkemeye başvurmuştur.

Müslüman olmayan kişilerin dahi İslâm hukukunda yer alan şartlı talak uygulaması, dönemin şartları açısından bu uygulamanın zaman zaman gerekli olduğunu göstermesi ve bazen çıkış yolu olarak kullanılması açısından oldukça önemlidir.

⁴⁰ "Vilayet-i Rumeli'nden Avlonya sancağında Argirikası kazasına tâbi Garbş (Grabs) nam karyede sâkine Penbe bt. Niko nam Nasraniye li-ebeveyn kardeşi ve vekili Liko nam zimmi meclis-i şer`-i hatîr-i lazimü't-tevkirde kız karındaşı mezkûre Penbe'nin hâlâ zevci olup mahmiye-i İstanbul'da ekmekçi taifesinden Miho v. Niko nam zimmi muvacehesinde üzerine takrir-i dava edip mezkur Miho zevcesi kız karındaşım mezkure Penbe'yi bin altmış altı senesinde rûz-ı Kasım'a değin karye-i mezkurede varıp görmez isem zevcem mezkure Penbe ile İslâm şer`i üzere boş olsun diye..." İstanbul Kadı Sicilleri 50 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (1067-1069/1656-1658), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019), 116. Benzer mahkeme kaydı için bkz. Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (966-967/1558-1559), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019), 178.

⁴¹ Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, 178.

SONUÇ

Çalışmamızda İslâm hukukunda çok detaylı hükümlere sahip olan şartlı talakın Osmanlı uygulamasında ne şekilde gerçekleştiği incelenmiştir. Osmanlı uygulamasını ortaya koyabilmek için özellikle İstanbul Kadı Sicilleri, Konya Kadı Sicilleri ve Diyarbakır Kadı Sicillerinin transkript edilen kayıtları incelenmiştir. Ayrıca dört tane Osmanlıca sakk kitabı incelenmiştir. Şartlı talak ile alakalı olan bu mahkeme kayıtlarının ve sakk kitaplarının çok büyük bir kısmının, kadınların kocaları ile boşandıkları ancak kocanın bu talakı kabul etmediği gerekçesiyle meydana gelen ihtilaflardan oluştuğu görülmüştür. Az sayıda da olsa henüz herhangi bir ihtilaf olmadan, daha sonra meydana gelebilecek ihtilafları önlemek ve hüccet elde etmek adına şartlı talak lafızlarının tescili amacıyla da mahkemeye başvurulmuştur. Zimmilerin dahi zaman zaman İslâm hukukunda cari olan şartlı talak ile boşanma gerçekleştirdikleri ve bu hususta mahkemeye başvurdukları görülmüştür.

Uygulamaya bakıldığında şartlı talakta ileri sürülen şartların çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere; bir daha şarap içmemek, bir daha kumar oynamamak gibi İslâm dininde haram olan bazı fiiller zikredilmiştir. Özellikle bir daha şarap içmemek üzere şarta bağlı talak yapılmasına ilişkin çok sayıda mahkeme kararı ve sakk kaydı mevcuttur. Kocanın bir yere girmemesi, bir şeyi almaması, kadının bir yere gitmemesi, bir şey yapmaması gibi şartlar da mahkeme kayıtlarında yer almaktadır. Kocanın, karısı üzerine evlenmemesi, nafaka bırakmadan gitmemesi, uzak bir yere gidip uzun süre geri gelmemesi, karısını belirli bir köyden, şehirden çıkarıp başka yere götürmemesi gibi şartlar da mahkeme kayıtlarında yer almaktadır. Kocanın başka bir kişi ile olan alışverişinde sözünün sağlamlığını belirtmek amacı ile şartlı talaka başvurduğuna yönelik sakk kaydı da bulunmaktadır.

Şarta bağlı talak ile alakalı yapılan çalışmalarda bu durumun kadın haklarını zedeleyen bir uygulama olduğu ve bu sebeple ilerleyen dönemlerde bu uygulamadan vazgeçildiğini ifade eden görüşler mevcuttur. Ancak kadı sicillerindeki uygulamalar dikkate alındığında şarta bağlı olarak boşanmanın meydana geldiği örneklerin çoğunda boşanmanın tescili amacı ile bu durumu mahkemeye taşıyan tarafın kocadan ziyade kadınların olması bu uygulamanın önemini ve hakları zedelemekten ziyade koruyucu bir yönü olduğunu

göstermektedir. Zaman zaman kocaların şartlı talak lafızlarını gelişi güzel ve çok düşünmeden kullanmaları sonucu hem kendilerini hem de karılarını zor durumda bıraktıkları ifade edilebilir. Ancak şarta bağlı talakın Osmanlı uygulamasında bazı tıkanıklıkları açmak ve zor durumları önlemek adına önemli bir görevi ifa ettiği yorumunda bulunulabilir. Özellikle Hanefi mezhebinde tefrik sebeplerinin diğer mezheplere göre oldukça sınırlı sayıda olması problemi, sıkı bir şekilde Hanefi mezhebini uygulayan Osmanlı Devleti'nde şartlı talak uygulaması ile bir nebze çözüme kavuşturulmuştur. Gaiplik, uzun süre uzak yerlere gitme, nafaka bırakmadan uzun süre uzak yerlere gitme gibi meselelerin şartlı talakta sıklıkla gündeme gelmesi de Hanefi mezhebinde tefrik sebeplerinin oldukça sınırlı olması probleminin Hanefi mezhebi görüşü içerisinde çözülmesinde zaman zaman etkin rol oynamıştır. Dar tefrik yaklaşımının problemleri tamamen şartlı talak ile ortadan kaldırılmıştır denilemese de bu problemin üstesinden gelme amacı ile başvurulan yöntemlerden bir tanesinin de şartlı talak uygulaması olduğu ifade edilebilir.

Şartlı evlilik hususunda dar yorum yaklaşımında bulunan Hanefi mezhebinde kadının; kocasının kendisi üzerine evlenmemesi veya yaşayacakları yeri belirlemesi gibi durumlarda da şartlı talaktan yararlandığı ifade edilebilir. Çünkü bu durumlarda Hanefi mezhebine göre kadının evlenirken ileri sürebileceği takyidi şartlar oldukça sınırlıdır. Üzerine evlenmeme, ikamet değiştirmeme gibi şartların ileri sürülmesi durumunda nikah geçerli, şart ise geçersiz kabul edilmektedir. Her ne kadar mahkeme kayıtlarında bu konuda doğrudan bir bilgiye ulaşılamasa da evlenirken bu şartı ileri süremeyen kadınların, evlendikten sonra kocalarını ikna ederek şartlı talakta bulunmalarını sağladıklarını düşünmekteyiz. Ayrıca kocanın; dayak atmaması, şarap içmemesi, karısını uzun süre tek başına bırakmaması gibi şartların yansıdığı mahkeme kayıtları, bu şartların kadınlar tarafından kocalarına teklif edildiği izlenimi vermektedir. Mahkeme kayıtlarında zikredilen bu şartların çok büyük bir bölümü kadınların lehine olan şartlardan oluşmaktadır. Ancak nadiren de olsa kocaların, basit meselelerde dahi şartlı talaka başvurması sonucu, evlilik birliğini sona erdirmeye isteği taşımamalarına rağmen talakın vuku bulmasına ve istenmeyen sonuçların meydana gelmesine sebep olmaktadır.

İslâm hukuku kurallarını ve hükümlerini, bağlamı ve şartları dahilinde bütüncül olarak değerlendirmek gerekmektedir. İslâm'ın ve İslâm hukuku

kurallarının tüm alanlarda (herhangi bir boşluk olmaksızın hayattaki tüm ilişki ve alanlarda) uygulandığı durumlarda şarta bağlı talak uygulamasının zararlı olarak görülen yönlerine bakışın değişeceği kanaatindeyim. İslâm hukukunun diğer mesele ve uygulamalarında olduğu gibi şartlı talak uygulamasında da yalnızca günümüz dünyası ve toplumu üzerinden değerlendirme yapmak doğru sonuçlar vermeyecektir. Şarta bağlı talakın caiz olmasının İslâm medeniyetinde yalnızca probleme sebep olmayacağını göstermesi bakımından Osmanlı uygulaması önem taşımaktadır. Osmanlı uygulamasını yansıtan mahkeme kayıtları, şarta bağlı talak uygulaması örneklerinin nadiren problem oluştursa da asıl olarak mesele çözücü bir rol oynadığını göstermektedir.

Şarta bağlı talak ile alakalı çok sayıda mahkeme kaydının olması ve sakk kitaplarında bu konuya ilişkin kayıtların bulunması, Osmanlı toplumunda bu uygulamanın yaygınlığı hakkında açık bir fikir vermektedir. Konu, kadın hakları açısından da değerlendirilmiştir. Kayıtlar dikkatle incelendiğinde toplumsal hayatın seyri bakımından kayda değer bir olumsuzluktan söz etmek pek mümkün gözükmemektedir. Zaman zaman doğrudan karı veya koca haklarını koruyan bu talak türü esas itibarı ile evlilik birliğinin devamını ve bazı problemleri çözmeyi destekleyici bir nitelik taşımaktadır. Ancak bazen bu talak türünün yersiz kullanımı (mesela; bir anlık sinir) ile aslında boşanma istenmemesine rağmen boşanmaların meydana gelmesi de söz konusu olabilmektedir

---

Hakem Değerlendirmesi: Çift kör hakem.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek alıp almadığını belirtmemiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını belirtmiştir.

Etik Kurul Onayı: Yazar etik kurul onayının gerekip gerekmediğini belirtmemiştir.

Peer Review: Double peer-reviewed.

Financial Support: The author has not specified whether financial support was received for this study

Conflict of Interest: The author declares that there is no conflict of interest

Ethics Committee Approval: The author has not specified whether ethics committee approval was required.

KAYNAKLAR

- Avcı, Mustafa. *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2022.
- Aydın, M. Akif. *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.
- Aykanat, Mehmet ve Abdüssamet Uslu. "Osmanlı Hukukunda İstidane İzni ve Günümüz Hukukuna Yansımaları." *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13, no. 1 (2018): 411-444.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988.
- Cin, Halil ve Ahmed Akgündüz. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017.
- Cin, Halil ve Gül Akyılmaz. *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Sayram Yayınları, 2019.
- Çavuşzâde Mehmet Aziz. *Dürrü's-Sukuk*. İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1277.
- Damad, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhîzâde, *Mecma`u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Debbağzâde Numan Efendi. *Tuhfetu's-sukuk*. İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1248.
- Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi 3715 Numaralı Sicil (1065/1655)*. ed. Ahmet Zeki İzgöer. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013.
- Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi 3754 Numaralı Sicil (1151/1741)*. ed. Ahmet Zeki İzgöer. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2014.
- Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi 3789 Numaralı Sicil (1135-1136/1722-1724)*. ed. Ahmet Zeki İzgöer. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013.
- Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi 3828 Numaralı Sicil (1135-1242/1723-1827)*. ed. Ahmet Zeki İzgöer. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslâm Hukuku (Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras)*. Konya: İslâm Hukuku Külliyyatı Yayınları, 1977.

- Halebî, İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim el-Halebî el-Hanefî. *Mülteka'l-Ebhur (Mecmau'l-Enhur Şerhiyle)*. Tahkik: Halil İmran Mansur. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*. çev. Ahmed Davudoğlu. 17 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983.
- İpşirli, Mehmet. "Bab Mahkemesi." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4:362. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İstanbul Kadı Sicilleri 43 Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (966-967/1558-1559)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (1061-1062/1651-1652)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 50 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (1067-1069/1656-1658)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (1072-1073/1661-1663)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (1081/1670-1671)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (1137-1138/1724-1725)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (1143-1144/1730-1732)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 66 Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (1143-1144/1731)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (1150-1151/1737-1738)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (1154-1155/1740-1742)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüb Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (1154-1161/1741-1748)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 74 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (1171-1172/1758)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2019.

- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (1102/1691)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 19 Numaralı Sicil (1028-1030/1619-1620)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (1072-1073/1661-1662)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (1020-1053/1612-1643)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (1027/1618)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (919-927/1513-1521)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (924-927/1518-1521)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (970-971/1562-1563)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı sicil (987-988/1579-1580)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (990-991/1582-1583)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (940-942/1534-1536)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Kaya, Süleyman. "Mahkeme Kılavuzu: Sakk Mecmuaları." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3, no. 5 (2005): 379-416.
- Konya Kadı Sicili 10 Numaralı Defter (1070-1071/1659-1661)*. haz. İzzet Sak. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Konya Kadı Sicili 11 Numaralı Defter (1071-1072/1661-1662)*. haz. İzzet Sak. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Konya Kadı Sicili 150-151 Numaralı Defter (1903-1907, 1898)*. haz. H. Ahmet Arslantürk, M. Sait Türkhan. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

- Konya Kadı Sicili 37 Numaralı Defter (1102-1103/1691-1692)*. haz. İzzet Sak. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.
- Konya Kadı Sicili 38 Numaralı Defter (1103-1104/1692-1693)*. haz. İbrahim Solak, İzzet Sak. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Konya Kadı Sicili 45 Numaralı Defter (1126-1127/1714-1715)*. haz. İzzet Sak, Cemal Çetin. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Konya Kadı Sicili 49 Numaralı Defter (1135-1136/1723-1724)*. haz. İbrahim Solak, İzzet Sak. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Mehmed Zihni Efendi. *Nimet-i İslâm*. çev. M. Rahmi. İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1978.
- Mergînânî, Ebu'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedi*, thk. Talâl Yusuf. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi.
- Midilli, Muharrem. "Osmanlı Fetvalarında Kadınların Ayrılık Elde Etme Yolu Olarak Şartlı Talak (16-18. Yüzyıllar)." *İslâmi İlimler Dergisi* 17, no. 2 (2022): 31-52.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramuz b. Ali. *Dürerü'l-hükkâm şerhi güreri'l-ahkâm*. Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye.
- Okur, Kaşif Hamdi. "İslâm Hukukunda Boşama Yemini (Talaka Yemin) Meselesi." *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, no. 5 (2009): 5-30.
- Sevgili, Macit. "Molla Abdurrahman el-Pencvini ve Edavatu't-Talik Adlı Manzum Fıkıh Risalesi." *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2020): 76-106.
- Şanizâde. *Bedayiu's-sukuk (Sakk-i Şanizade), Camiu envari's-sukuk ve lamiu'z-ziyai li zevi's-şukuk (Sakk-i Cedid) Hamişinde*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kamil, 1329.
- Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. haz. Hüseyin Necâti Demirtaş. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Yakut, Esra. "İslâm-Osmanlı Hukukunda Erkek Tarafından Koyulan Şart veya Belirlenen Süre ile Evlilik Akdinin Sona Erdirilmesi." *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, no. 4 (2016): 63-71.

Yusuf Ziyâeddin. *Camiu envari's-sukuk ve lamiu'z-ziyai li zevi'ş-şukuk, (Sakk-i Cedid)*.
İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kamil, 1329.

Zuhayli, Vehbe. *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*. Çev. Nurettin Yıldız vd. İstanbul: Risale
Yayınevi, 1994.